

L'Empordà en un mapa del segle XVII.

La població de l'Alt Empordà els segles XVII, XVIII i XIX

MIQUEL PLANAS

L'estudi de la població de l'Alt Empordà durant els segles XVII, XVIII i XIX a partir de les dades de baptismes, matrimonis i enterraments contingudes als registres parroquials permet de seguir la seva evolució i dissenyar algunes de les seves principals característiques.

El territori comarcal

El territori que avui forma la comarca tenia fonamentalment una base agrícola, que s'ha mantingut fins que el turisme n'ha modificat l'estructura econòmica. Segons la

configuració dels sòls i la situació hom acostuma a dividir l'Alt Empordà en diverses zones: la plana al·luvial, de terres fondes i fèrtils molt adequades a l'agricultura cerealera, separada de la mar per una franja litoral formada per sutzures i aiguallleixos i que en alguns llocs s'eixamplava formant llacunes, amb terres de mínima qualitat aprofitades a voltes pel conreu de l'arròs.

Cap a l'interior ens trobem amb unes ondulacions de terreny que encerclen la plana, formant garrigues i configurant un paisatge diferent. Els seus sòls són d'inferior qualitat i permeten guarets, erms i paratges on es desenvolupà la vinya i l'olivera. Finalment resten les zones muntanyenques, marginals, que formen un amfiteatre a l'entorn de la plana i aboquen la seva ver-

tent a la costa. Són zones poblades de bosc, sobretot d'alzines, i de mínima qualitat agrícola. Cada una d'aquestes tres zones ha configurat un paisatge, un hàbitat, en el qual l'home s'ha assentat i l'ha treballat d'una manera particular i que, creiem, cal tenir present a l'hora d'estudiar l'evolució de la població al llarg de prop de tres segles.

Evolució de la població

L'any 1553 l'Alt Empordà tenia 3.127 focs, que representaven prop de 14.000 habitants, a l'entorn del 4,7% de la població de Catalunya. El 1717, seguint amb els censos generals, havia passat als 28.000 habitants (6.331 focs, però si prenem el cens de 1718 ens trobem

amb una xifra inferior), el 1787 tenia 41.280 habitants i el 1857, 73.867¹. En aquesta darrera data s'havia reduït el seu pes respecte a la població catalana, representant encara el 4,4% i veient com zones industrials experimentaven un accelerat creixement demogràfic que arrossegava tot el conjunt català.

Ara bé, entre les dades d'aquests recensements generals, i sense comptar els padrons i censos parcials, ens és difícil de seguir d'una manera continuada i fiable l'evolució que seguí la població. Els registres parroquials no ens informen del nombre d'habitants però ens permeten seguir-ne, any rera any, la tendència. Igualment permeten valorar, també a nivell local, el grau de fiabilitat d'aquests censos generals, base de la majoria de les interpretacions. Segons les taxes de natalitat calculades a diversos pobles de la comarca, ens adonem que els censos de 1717-18 són deficitaris almenys en un 10%, com també ho sembla, per aquests llocs, el de Floridablanca de 1787, considerat el més fiable i complet de l'Antic Règim. Del segle XVII no poseïm cap recensament i, per les poques mostres que hi hem fet, el fogatge de 1553 sembla acceptable².

Evolució dels naixements

Seguint l'evolució dels naixements d'una mostra de pobles de la comarca (que representen sovint el

20% de la població) ens adonem de l'estabilització de la seva trajectòria durant bona part del segle XVII, fins a la recuperació iniciada a la dècada de 1680. La plana sofreix els efectes de la recessió de l'antiga vila comtal de Castelló d'Empúries, que camina de manera accelerada cap a la ruralització, mentre algunes viles costaneres evolucionen positivament, encara que d'una manera pausada.

Després del primer decenni del segle XVIII es reprèn el creixement iniciat feia unes dècades, que es mantindrà d'una manera equilibrada i general per al conjunt de la comarca, amb uns índexs superiors a la mitjana de Catalunya, fins quedar igualats el 1800. El desenvolupament agrari, no sols del conreu i comercialització dels cereals a la plana sinó també la vinya i l'olivera a les zones interiors, és un dels agents d'aquesta trajectòria tan positiva i generalitzada³.

Durant la primera meitat del segle XIX observem a les corbes parroquials una estabilització en el sector alt, no ens ha de fer oblidar que l'Alt Empordà en el seu conjunt passa de 41.280 habitants en 1787 a 73.867 en 1857 (Catalunya, de 899.531 a 1.661.291) i que mentre algunes zones assoleixen un cert "sostre", n'hi ha d'altres de molt actives, com les vitivinícoles i les de la creixent indústria suro-tapera, així com els ports costaners i una ciutat de Figueres que bull en tots els aspectes (comercial, polític, cul-

tural) mentre esdevé la veritable capital que aglutina la comarca. Finalment ens podem preguntar si al principi del segle XIX ja es denota a l'Alt Empordà una disminució de les taxes de natalitat.

Comportament de la població

Els registres parroquials també ens informen de les característiques i el comportament de la població. La mitjana de fill per patrimoni gira a l'entorn dels quatre i cinc. És una xifra alta però lluny de la fecunditat natural: l'elevada edat en casar-se (de 23 a 27 anys), els llargs intervals entre un fill i l'altre i les freqüents interrupcions del matrimoni per la mort d'un dels cònjuges devien influir en aquest nombre. D'altra banda, no s'observa una modificació substancial al llarg dels tres segles ni tampoc un comportament diferent de les diferents zones de la comarca. El subtil descens que s'observa al segle XIX i el major índex de les zones interiors s'han d'interpretar amb precaució a causa de la poca precisió del mètode emprat.

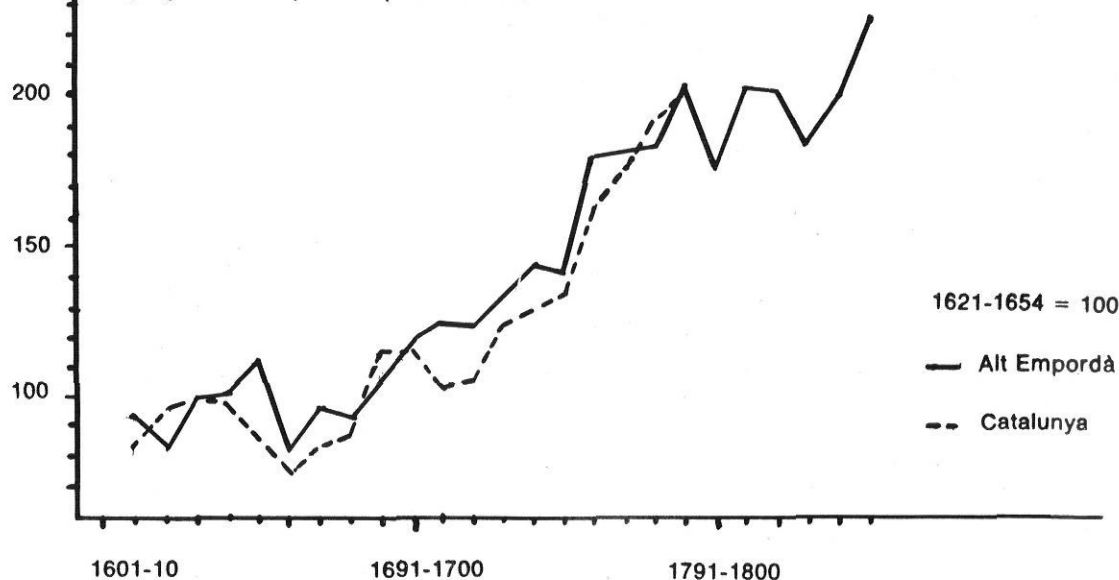
Més de la meitat de les defuncions corresponen als albat, nens i nenes d'edats inferiors als 12 anys, amb un major índex de mortalitat al primer mes i durant el primer any de vida. Els percentatges no baixaran d'una manera clara fins a la segona dècada del segle XIX. Particularment dolentes semblen les con-

Un mapa de l'Empordà del segle XVIII.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE L'ALT EMPORDÀ I CATALUNYA DURANT ELS SEGLES XVII A XIX

Agregació de baptismes per decennis

dicions de Castelló d'Empúries, l'Escala, Roses i la Jonquera, amb percentatges de morts d'albats que arriben fins al 60% en determinats casos.

La irregularitat de la relació entre naixements i defuncions configura un creixement vegetatiu inestable, a voltes negatiu. De 1710 a 1790 observem un balanç positiu, encara que temperat per unes frenades a les dècades de 1730 i 1750 i de 1770-1780. I després de la inflexió de canvi de segle, el balanç serà molt positiu a causa d'una ràpida disminució de la mortalitat. Al llarg del segle XVIII les crisis de mortalitat havien contribuït a fer que aquest balanç fos inestimable i puntualment negatiu. La seva freqüència, a nivell local o generalitzat, i la seva gravetat fan que les considerem més com una constant que com un "accident"; i més si sovint es presentaven d'una manera complexa, quan un contagi o epidèmia afectaven una població pobra i mal alimentada, i sense els recursos higiènics i mèdics necessaris per fer-hi front. Al llarg del segle XIX, coincidint amb la seva lenta regressió, s'anirà desenvolupant un balanç cada vegada més positiu, símptoma d'una millora més general i profunda de les formes de treball i de vida de la població.

D'altres elements que reforcen aquest caràcter "poc modern" de la població empordanesa fins i tot al principi del XIX els podem trobar en

TENDÈNCIA DE LA POBLACIÓ A PARTIR DE L'AGREGACIÓ DE BAPTISMES D'ONZE PARRÒQUIES A L'ALT EMPORDÀ. SEGLES XVII A XIX.

Baptismes. 1621-1630 = 100		
Anys	Alt Empordà	Catalunya
1601-1610	93,52	84,02
1611-1620	83,96	96,25
1621-1630	100	100
1631-1640	100,49	97,08
1641-1650	111,66	83,63
1651-1660	83,34	74,89
1661-1670	96,98	81,05
1671-1680	93,46	88,29
1681-1690	106,35	114,51
1691-1700	118,94	114,51
1701-1710	124,68	104,97
1711-1720	123,19	107,10
1721-1730	133,37	123,31
1731-1740	143	129,95
1741-1750	141,02	134,26
1751-1760	179,33	160,72
1761-1770	180,63	176,51
1771-1780	181,49	190,24
1781-1790	203,82	202,08
1791-1800	176,61	
1801-1810	202,53	
1811-1820	201,48	
1821-1830	184,88	
1831-1840	199,20	
1841-1850	225,23	

un repartiment dels naixements, matrimonis i defuncions molt desigualment repartit al llarg dels mesos de l'any. Els ritmes agraris devien influir en la natalitat amb un màxim de concepcions a l'abril i maig (naixements al gener i febrer) i també al novembre i gener, en con-

trast amb uns mínims estivals (d'agost a setembre, període de màxima activitat agrària) i uns altres mínims causats per les creences i imperatius religiosos: la Quaresma i Nadal. Els matrimonis, causants en menys d'una quarta part de l'evolució dels naixements (els pri-

Castelló d'Empúries, molts pagesos sense terra o amb propietats reduïdes.

mers fills), també participen d'aquest repartiment estacional.

Finalment, les puntes de defuncions són també prou significatives per completar el retrat de les condicions de vida d'aquesta població. Observem un màxim al final de l'hivern, quan el fred i la subalimentació devien facilitar les malalties pulmonars i bronquials, que afectaven sobretot les persones adultes, generalment d'edat, amb poques defenses per fer front a uns hiverns massa llargs i crus. L'altre màxim, molt més intens, és als mesos de l'estiu i es deu principalment a l'alça de la mortalitat infantil, afectada per malalties intestinals, infeccioses i epidèmiques. La ingestió d'aliments en mal estat, la picada d'insectes més virulents amb la calor i l'existència de zones insalubres (ai-guamolls i llacunes) prop dels po-

bles i els camps hi devien influir prou, si ho contrastem amb la pràctica inexistència d'una medicina capaç de guarir les "febres".

La modernització condueix a un repartiment més equilibrat al llarg dels mesos de l'any, ja que el control de la natalitat introdueix cada cop més la voluntat de les parelles i la millor alimentació, higiene i medicina tendeix a reduir aquests estralls de mortalitat crònica. Però això encara no s'havia produït a l'Alt Empordà a mitjan segle XIX.

Estructura socio-professional i mobilitat

Si ens aproximem a l'estructura socio-professional d'aquesta població, ens adonem que és majoritàriament agrària, amb certs nuclis

comerciants i artesanals sobretot als pobles de la costa i als mercats de les principals viles. Però allò que més destaca en les anàlisis fetes a Castelló d'Empúries, Cabanes, Navata i Ordis als segles XVIII i XIX és la gran quantitat de "treballadors", assalariats o jornalers sense terra o amb unes reduïdes propietats que es veien obligats a vendre la seva força de treball per poder subsistir. Un poc de bestiar i d'aviram i el treball de tots els membres de la família a les feines agrícoles que necessitaven gran quantitat de mà d'obra (la sega, la batuda) a les propietats dels pagesos mitjans o grans propietaris eren el complement necessari per anar passant els dies amb aquesta precarietat d'antic règim.

Igualment se'ns presenta una població amb una mobilitat reduïda i de curt recorregut. Els pobles veïns i la comarca són el marc més generalitzat pels desplaçaments de la població, causada sobretot per aquests treballadors que busquen millors condicions de treball i de vida. O bé per motius de matrimoni, en els quals a voltes també hi intervé el primer factor, sigui per reforçar uns patrimonis amb el casori de l'hereu amb una pubilla o per accedir a unes propietats. Finalment cal remarcar que aquesta mobilitat de la població confereix una major entitat a la comarca en establir uns ponts de relació econòmics, socials i humans entre els seus diferents pobles i en fer participar del progrés d'unes zones a tota la resta. Durant el segle XVII la fèrtil plana cerealícola manté la població estable, el conreu de la vinya i l'olivera a les zones interiors faciliten l'especialització i la comercialització de la producció agrària al segle XVIII per tota la comarca, i la manufactura suro-tapera del segle XIX representa una important atracció vers certes viles, mentre el conjunt de la comarca, a través del mercat de Figueres, participa de la dinamització econòmica que es produeix. En darrer terme, l'agricultura continua essent la base econòmica de la

Bàsca: gran demanda de mà d'obra per a les feines agrícoles.

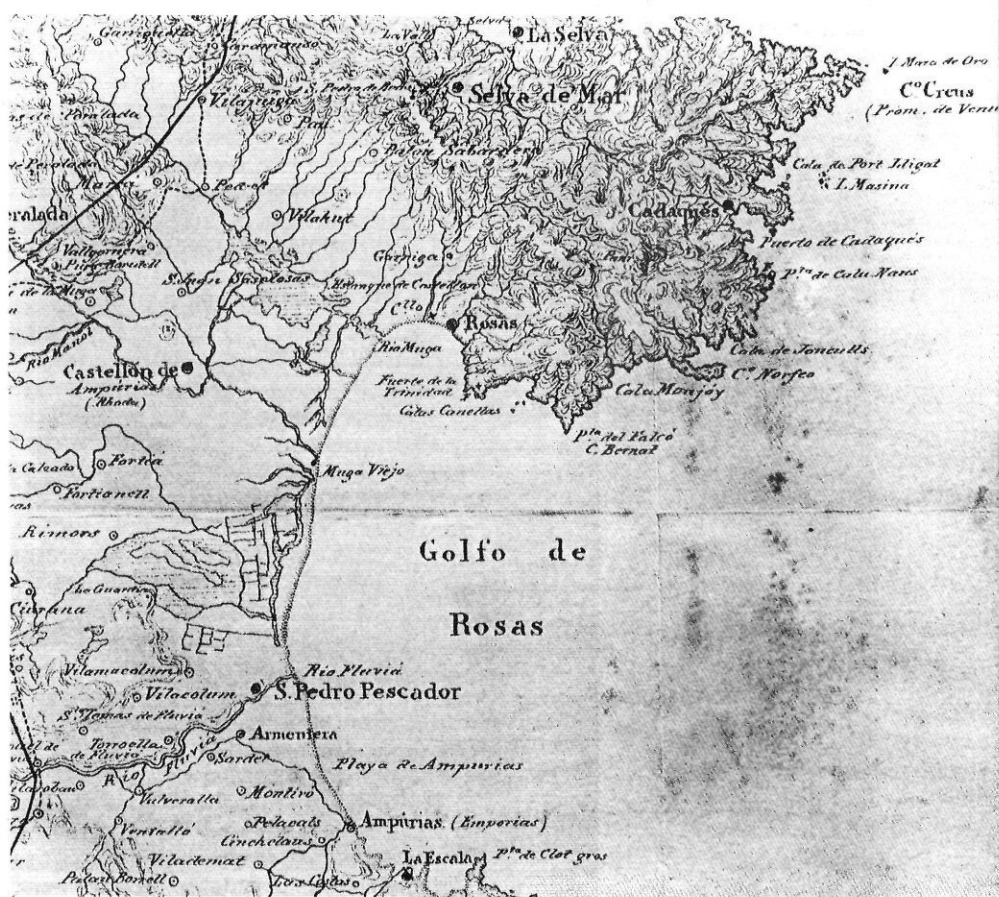

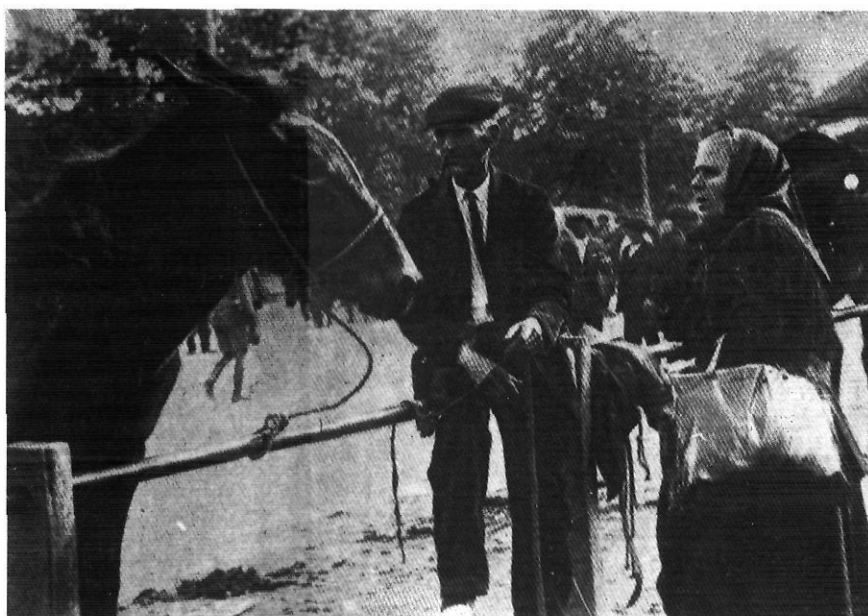
comarca, ara amb el blat de moro i la userda, i quan aquests sectors punters davallen pren'el relleu del progrés i la modernització.

Unes propostes de treball

Ara fa uns anys ⁴, Jordi Nadal escrivia en un article on acabava d'analitzar la situació dels estudis de demografia històrica a Catalunya, *que el sol recompte de baptismes, matrimonis i enterraments dels registres parroquials* era un bon exercici per fer avançar els nostres coneixements sobre l'evolució de la població catalana en el passat. Arribats a avui, les investigacions que s'han realitzat no han estat ni tan freqüents com a d'altres indrets d'Espanya ni de bon tros tant coordinades com a d'altres països d'Europa com per permetre unes recopilacions globals i coherents.

Atosos els avenços que s'han produït d'aleshores ençà en el coneixement de la demografia històrica (i també de les seves limitacions) creiem que els treballs han de ser realitzats partint d'unes noves premisses. Nous plantejaments que vagin més enllà de la presenta-

Un xic de bestiar i el treball de tota la família com a fórmula per anar passant els dies.

NOTES

Aquest article és un resum de les principals aportacions de la meua tesi de llicenciatura, titulada *La població de l'Alt Empordà al règim demogràfic antic, ss. XVI-XIX* i presentada a la U.A.B. el juliol de 1985, on hi ha un estudi complet i documentat d'aquesta exposició.

1. J. IGLÉSIES: *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, Barcelona, 1979; *Estadísticas de población de Catalunya al primer vicenni del s. XVIII*, 3 vols., Barcelona, 1974; "El movimiento demográfico de Cataluña durante los últimos cien años" a *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIII, 1965.

2. La taxa de natalitat de 48,6% per 1717 (més acceptable en el conjunt però inversemblant per certs pobles) i sobretot la de 77,7%: per 1718 semblen exagerades. I ho són a causa d'un dèficit en la població (denominador en l'equació) car hem de suposar que el nombre de naixements (numerador) no estava inflat durant aquests anys. Igualment, pel 1787 la Tn. de 57% i la Tm. de 44,5% semblen excessivament altes d'acord amb les dades dels registres parroquials. Ara bé, la sistematització i la qualitat del cens romanen intactes.

3. La taula de Catalunya s'ha extret de J. NADAL: "La població" a *Història de Catalunya* (dirigida per Jq. NADAL i Ph. WOLFF) Barcelona, Oikos Tau, 1983. Molt interessant resulta el contrast amb les corbes de l'Espanya Interior de V. PEREZ MORODA: *Las crisis de mortalidad en la España Interior*, Madrid, s. XXI, 1980. La corba de l'Alt Empordà pertany a l'agregació de les dades de Baptisme d'una mostra de pobles de la comarca: Agullana, Cabanes, Castelló d'Empúries, Espolla, Navata, Ordís, Ventalló i també Roses, la Jonquera, l'Escala-Sant Martí d'Empúries i Borrassà.

4. NADAL, J.: "Los estudios de historia de la población" a *La población española*, Barcelona, Ariel, 1966, la primera edició.

ció d'unes llistes més o menys llargues i d'unes interpretacions que no facin més que confirmar o contrastar unes línies generals traçades fa molt de temps. En darrer terme aquests treballs serveixen als professors universitaris o a alguns privilegiats que aprofiten la seva situació per poder recopilar o emmagatzemar aquestes llistes fins fer-ne unes síntesis amb major o menor encert.

En determinats àmbits cal apostar per la realització de treballs en equip o inclosos dins un marc prou ampli que permetin a l'investigador de sortir del marc local en què forçosament s'ha de circumscriure. Però la poca cohesió a nivell professional que existeix entre els investigadors, moltes vegades massa preocupats a mantenir les seves particulars parcel·les acadèmiques, i la manca d'un decidit suport institucional per endegar ambiciosos projectes d'investigació limiten extraordinàriament les possibilitats en aquest sector. Si a això hi afegim la manca de personal que conegui les tècniques d'investigació demogràfica i estigui al dia dels progressos que es van produint a l'exterior acabarem d'arrodonir aquest decebedor panorama: pocs treballs de demografia històrica, poc innovadora i de difícil aplicació a l'hora de realitzar síntesis generals.

Per altra banda apareixen uns nous corrents d'investigació a les universitats catalanes que, a imitació de certa historiografia francesa, plantegen camins suposadament renovadors en la investigació del nostre passat utilitzant fonts demogràfiques: i ens trobem amb "flors"

com l'estudi de les actituds davant la mort a partir de les anotacions religioses als testaments, l'evolució de les mentalitats i de la religiositat a partir de llibres testamentaris o religiosos, l'estudi dels expòsits o nens abandonats, entre d'altres, que no són més que arguments per centrar l'interès en temes que, tot i ser importants, no poden ser comprensos sense incloure'ls dintre la societat que els ha produït.

Arribats a aquest punt creiem que cal reivindicar la necessitat de realitzar els estudis de demografia històrica a Catalunya dins el marc d'un treball en equip o coordinat, que plantegi unes propostes generals que permetin uns estudis a nivell local que tinguin entitat i validesa per si mateixos i, alhora, es puguin incloure les seves aportacions en un discurs més general. És en aquest sentit quan els llargs treballs que es requereixen per realitzar estudis de demografia històrica a partir dels registres parroquials o altres fonts, tindran la seva rendibilitat: en uns plans generals d'estudi.

Igualment, els estudis centrals en un marc geogràfic concret han patit sovint el problema d'estudiar en compartiments tancats la "demografia", l'"agricultura", la "manufatura", el "comerç", les "institucions" i així fins a l'infinit, amb la pretensió de realitzar una mal entesa "història total", i que malgrat la quantitat de documentació que han aportat han avançat poc en l'exploració de determinats processos i evolucions del passat.

El marc local és el més adequat per estudiar les relacions entre els diversos components i les lluites i contradiccions que expliquen el progrés de les formacions socials i la població, com a factor de producció i principal consumidor, és un dels elements fonamentals en la dinàmica de l'evolució econòmica i social, tant per la seva influència sobre els altres com per ser reflex d'una evolució general. Una formulació tan bàsica, plantejada ja fa temps, sembla que hagi estat oblidada per explicar la nostra història.

Miquel Planas és llicenciat en Història.